

Lebediuk V. Transformation of party systems in the post-Soviet countries

The article gives us an analysis of the main types of the party systems and their changes of post-Soviet countries for 1992–2012 years. The evolution of the main criterias concerning the party systems classification has been analyzed. We came to the conclusion that the majority of party systems of the post-Soviet countries are not stable and suffering permanent changes.

Keywords: party system classification, changes of party system, the effective number of parties, post-Soviet countries.

УДК 316.347:159.923.35(477)

Матієк Оксана Миколаївна,
аспірантка кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова

ІСТОРИЧНА ПРИРОДА ТА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

У статті висвітлені проблеми історичної природи та специфіки українського менталітету та його співставності з російським і європейським менталітетом у контексті вибору інтеграційного вектора.

Ключові слова: менталітет, орієнтальний психотип, окцидентальний психотип, візантійський психотип, український психотип, інтеграційний вектор.

Спроби пізнати національні відмінності мають дуже давню історію. Вивчення особливостей українського менталітету, його основних характеристик завжди привертала до себе особливу увагу. В різні часи на різних етапах розвитку суспільства науковці намагалися виокремити специфічні риси, які притаманні українській нації, довести ментальну відмінність України і Росії, спорідненість з Європою, або навпаки. Ця проблема потребує детального дослідження і на даному етапі розвитку незалежної України. В першу чергу, це пов'язано з тим, що, звільнившись від залежності, Україна та її нація опинилися перед вибором власної стратегії економічного і політичного поступу, який вже здійснили багато країн. Відповідь на запитання, чому економічний, політичний, соціокультурний розвиток держав світу відбувається по-різному криється, можливо, у відмінності менталітетів їх народів. Крім історичної детермінанти та геополітичних чинників, менталітет виступає фактором, який визначає подальший розвиток нації та її місце серед цивілізованих країн світу. Крім того, цікавим є той факт, що більшість наукових досліджень у галузі менталітету «ставили собі за основне завдання високо цінувати якості своїх співвітчизників і принижувати їх у своїх суперників» [22, с. 220]. Тому варто було б об'єктивно та системно дослідити дане явище, намагаючись знайти як плюси, так і мінуси національного характеру українців та прослідкувати передумови їх формування.

Дослідженням проблеми українського менталітету займалися такі вчені як І. Варзар, О. Донченко, Ю. Романенко, В. Добіжа, Б. Цимбалістий, М. Костомаров, Н. Григорій, Л. Залізняк, О. Козлова, П. Кононенко, О. Кульчицький, Г. Лозко, В. Сніжко, О. Стражний, М. Шлемкевич, Т. Говорун, М. Грушевський, І. Мірчук, В. Янів та інші.

У найзагальнішому вигляді менталітет це - сукупність генетично і соціально зумовлених ознак, які властиві певній етнічній спільноті й визначають форми її соціокультурної активності, національний тип світовідчуття, який ґрунтується на етнічних образах і символах, що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінки певних осіб чи подій, ставлення до навколишньої дійсності. Крім того, менталітет є певною абстракцією, вмістилищем ознак та характеристик, які для окремої людини чи соціальної групи формуються у відповідний тип, залежно від комбінацій складових елементів (рис), які наповнюють це поняття.

Традиційно до найхарактерніших рис українського менталітету зараховують: консерватизм, схильність до демократичності або анархії, духовність, образність сприйняття,

сентиментальність, мрійливість, чуттєвість, ліризм, глибоку емоційність, романтизм, містицизм, кордоцентризм, відкритість, гостинність, кмітливість, поклоніння перед жінкою, працьовитість, витривалість, толерантність тощо [24].

Безумовно, ці риси характеризують українців з якнайкращого боку. Проте, варто проаналізувати деякі з них, враховуючи позитивні та негативні відтінки кожної і порівняти їх з аналогічними якостями, притаманними росіянам та європейцям, з'ясувавши подібності та відмінності.

Формування психічного складу українського народу відбувалося під впливом як внутрішніх, так багатьох зовнішніх чинників. Територія нашої землі чотири рази знаходилася під впливом періодів похолодання та потепління. Як зазначає ряд дослідників, зміна цих періодів, так би мовити, підготувала людину нашої землі, а особливо в психологічному плані [7, с. 23], що проявляється у таких рисах характеру, як пластичність, вміння пристосовуватися. Екологічне та природне довкілля території України було сприятливим підґрунтям для формування самодостатнього, позбавленого жорстокості та насилля психотипу, який жив у гармонії з природою та вдячно використовував її дари. Плодючі землі, сприятливий помірний клімат, незорий степ – все це сприяло формуванню гармонійної особистості, яка відтворювала, репродукувала, але, нажаль, малою мірою інтенсивно перетворювала та продукувала. «Природа, приголубивши своє щасливе дитя, зробила його занадто ліричним для боротьби й занадто самоізолюваним для соціуму» [9, с. 208]. Як європейці, так і росіяни не мали такого талану, як українці. Від того і більша рішучість і навіть агресивність.

Говорячи про таку рису українського менталітету, як індивідуалізм, варто зазначити, що «...якщо несприятливі природно-географічні умови викликають почуття самотності,страху,безсилля й одночасно стимулюють розгортання інструментальної активності, волі до влади та технізації, яка можлива лише на основі колективних зусиль етносу, кооперування індивідів, то природній парадиз забезпечує й нігілює соціальність. Для українця це було і є справжньою поразкою. Його індивідуалізм має не тільки соціально-психологічну, але й біоорганічну природу»[9, с. 209]. Індивідуалізм українця, на відміну від соціального різновиду індивідуалізму європейця чи американця є не активним, предметним. Це не індивідуалізм боротьби за інтереси і результат цієї боротьби, а індивідуалізм самозамкненості та ізолюваності, індивідуалізм партикуляристичний. Український індивідуалізм – це своєрідна еkleктична суміш східного, західного та американського індивідуалізму. Але йому притаманні і специфічні риси. Усі три види належать до соціалізованого індивідуалізму, в той час як український зберігає властиві лише йому природну безпосередність та біопсихічну орієнтацію. Йому притаманна інтроспективність, що означає внутрішність, пасивність» [9, с. 217]. «Поєднання східного квієтизму і споглядальності (орієнтальний елемент) із розвиненою сенсорикою (англо-американський елемент) з інтроспективністю та рефлексивністю (окцидентальний елемент), утворює, очевидно, якісно новий, своєрідний феномен. Постає автономна самодостатня істота, яка навряд чи відчуватиме потребу в абстрактній соціетальності. Але поряд з цими позитивами для індивіда ми маємо негативи для соціуму: ізоляція від соціуму; ризик егоцентризму.

Український індивідуалізм антидержавний:

- у внутрішньому аспекті (несприйняття інституційних і правових відносин);
- у зовнішньому аспекті (державаяк відокремлена група, живе для себе, тому народ навряд чи захоче захищати її зброєю чи сплачувати податки)» [8, с. 226].

Навіть деструктивність в українському менталітеті є не є послідовною. Можливо тому українці не знали послідовних агресорів, руйнівників, садистів. І це добре. Проте, така особливість заважає і засвоєнню та послідовному впровадженню і позитивного досвіду. Може звідси і такий затяжний процес демократизації. Негативом також є те, що непослідовність дозволяє у політичній практиці маніпулювати індивідом, спираючись на те, що українець – людина без «центру», її навіть в останній момент можна схилити до

протилежного рішення. І це зовсім не означає, що інтелект не має прогностичного потенціалу, а якраз навпаки – передбачаючи можливі втрати, українець чекає до граничної межі, а потім розводить руками. Поліцентричність виявляє себе і в тому, що будь-який зовнішній стимул спроможний змінити стратегічний курс національної політики і спровокувати чергову істерію і панічну втечу від вирішення проблем. Це яскраво спостерігається у теперішній ситуації з інтеграційним вибором України (Європейський Союз - Митний Союз). Наслідком цього ризикує стати черговий стрес, як реакція на нову нав'язану роль.

Міграція спричинила неусталеність, постійне відчуття «переїжджої свахи» - маргінальність, що центрує навколо себе майже всі негативи національного підсвідомого – ендогенний чинник. Найвагомим серед ендогенних факторів є постійна зрада українськими керманічами власного народу. В таких умовах будь-хто почне переживати комплекс меншовартості й почуття зайвості, відчуженої замкнутості, маргінального існування [9, с. 210]. Біда в тому, що маргінал не діє, а лише виражає причетність до дії особливо якщо йдеться про організовану політичну дію. Таким чином закладається модель світосприйняття, з якої вилучено елемент соціальної комунікації заради досягнення спільної мети, утворюється замкнене коло. З одного боку, панівна еліта зраджує народ, оскільки не може покладатися на маргіналів з їхнім хамелеонізмом, з іншого – народ не визнає будь-якого авторитету можновладців, оскільки знає, що вони в екстремальних умовах обов'язково «здадуть своїх чужинцям» [9, с. 211].

Соціокультурний еkleктизм означає установку на поєднання різних традицій, намагання запозичувати та імітувати архетипи «вічного учня», «молодшого брата», обрядності та «західності» в українському менталітеті. Такі намагання призводять до розмитості, аморфності цінностей та неефективності їх збереження і впровадження.

Варто зазначити, що на території сучасної України віками перехрещувалися впливи Півночі і Півдня, Заходу і Сходу [9, с. 23]. Відомо, що кожна етнокультура несе у своїй глибині маскулінний чи фемінний вектори її розвитку. З давніх-давен у національному менталітеті українців сформувався сакралізований образ жінки. Жінка-матір могла б претендувати навіть на статус своєрідного протобожества: про неї склали пісні і вірші, оспівували її образ у билинах та думах, з нею йшли на смерть і поверталися до мирної праці.

Візантійський психотип можна визначити як фрустраційно-стресогенний, «де фрустраційність виявлялася в гіпертрофованій ортодоксальності та ексекутивно-жіночому началі психокультури» [9, с. 118]. Ексекутивність визначається як комплекс таких ознак: поміркованість у дії, реальна перевага споживання над творенням; рефлексивне мислення, уява і враження як основний інструмент пізнання дійсності; соціальна привабливість; незахищеність, апатичність, наївність, потреба в сильному та вольовому союзникові [9], а також перевага репродуктивних та зберезувальних форм над творчими та продуктивними.

У свою чергу західний європейський психотип визначається як окцидентально-інтенціональний, тобто маскулінний. Маскулінність західноєвропейських країн тлумачиться як домінуюча орієнтація чоловіків і жінок на агресивну, жорстку поведінку, сфокусовану на досягненні матеріалізованого успіху. Серед рис європейського психотипу виокремлюють такі: воля до влади, реалізм, раціоналізм (інтелектуалізм), догматизм, трансценденталізм, ідеалізм, індивідуалізм, ідеал гармонії [9]. Візантійському психотипу теж властиві деякі з цих рис, проте є і відмінності. Ряд дослідників виходить з того, що візантійський психотип займає проміжне становище між орієнтальним (східним) та окцидентальним (західним), це – суперечливий синтез, у якому, залежно від історичного періоду, домінують західні чи східні ментальні впливи.

Зазначимо, що подібної долі зазнав і український психотип. У зв'язку з певною спорідненістю з візантійським психотипом, нашими теренами та духовним життям органічно було сприйняте православне християнство, в якому і до сьогодні помітний синтез релігійних обрядів з давніми дохристиянськими традиціями та святами. Отже, результатом

взаємовпливу культур інших народів на території нашої країни став особливий спосіб світобачення, який закарбувався у світогляді, світовідчутті, психології, звичаях і традиціях українського народу – тобто у психічному складі.

Проте вплив жіночого начала може виявитися і як негативний. Справа в тому, що особистість, не зважаючи на стать, формуючись в подібних умовах, асимілює жіночу поведінку, і, таким чином, ми маємо, так би мовити, ексекутивну (фемінізовану) чоловічу і жіночу стать. Отже, якщо сім'я складатиметься з ексекутивних (фемінізованих) особистостей, тобто батька і матері, то якими, відповідно, будуть їхні діти? Відповідь очевидна. І в житті ніби і відбуваються якісь позитивні зміни, але все, по-суті, залишається, як і було. По-іншому й не може бути в соціумі, де жінки виконують роль чоловіків і свою власну, а самі чоловіки розглядають себе як органічну ланку затишку, створеного жінкою. І такий коловорот повторюється вже впродовж століть, маючи причинно-наслідковий характер. Проте, при ексекутивності нейтралізуються руйнівні, деструктивні прояви психокультури: агресивність, войовничість, жорсткість, ненависть – усе, що пов'язано з американською та європейською психокультурою.

Пригадаймо й про іншу властивість нашого менталітету – інтровертивність. Взагалі, у психології інтровертивність прийнято визначати як характеристику локусу контролю, який перебуває в самій особистості, зверненої на саму себе, тобто у її психіці. Якщо йдеться про етнос, у нашому випадку український [9], то відповідно ця властивість притаманна певною мірою кожному українцю і характеризується залежно від ситуації: адаптацією, ізоляцією, домінуванням уречевлення над процесуальністю, узвичаєнням. «Як відомо, тотальний контроль та репресії в комуністичних країнах протягом багатьох років змушував людей шукати хоча б якогось притулку для своїх нестандартних думок та діяльності. Найдоступнішим способом втечі в умовах тоталітаризму є втеча у внутрішній світ людини, оскільки він не може бути повністю контрольованим суспільно-політичною системою» [21, с. 115]. Європейській культурі притаманна все ж таки екстраверсивність. В цьому український та європейський менталітет не мають нічого спільного.

Притаманна українському етносу емоційно-естетична домінанта [9] проявляється в емоційності, життєлюбності, естетизмі, відчутті краси, що породжуються мальовничими об'єктами нашої землі. Емоційні культури завжди давали людству титанів мистецтва: музики, архітектури, поезії тощо. Не є винятком і Україна, де в кожному місті і селі можна зустріти піснярів, поетів, музикантів, природна обдарованість яких є недосяжною для європейського *ratio*. Звичайно, елемент емоційно-естетичної домінанти є необхідним для розвитку особистості, проте, надмірна емоційність та естетизм можуть породити мрійника, який стане споглядачем, а не активним діячем. Емоційно-міфологічне срийняття діє як уречевлена реальність. А це означає, що в українському соціумі завжди знайдуться ті, хто заробляє собі на життя створенням міфологічних казок, які видаються за реальність. Такий момент створює додаткову можливість для маніпуляції свідомістю суспільства, а естетизм обертається поверховістю мислення. Тому, для досягнення гармонійності особистості варто включати емоційність та естетизм саме у процес діяльності, де ці якості знайдуть своє втілення.

І, насамкінець – українська толерантність. На думку дослідників [9], вона характеризується: високим рівнем терпимості, поступливістю, непослідовністю, пов'язана зі слабкістю волі, але відрізняється від толерантності європейця, для якого бути толерантним означає бути собою, терпимість авансується іншому як жест визнання його самості, від толерантності американця, для якого бути толерантним означає не відрізнятися, бути як усі. Українська толерантність є проявом апатичності до самих себе, почуттям страху перед винищенням, самоприниження відходу від чіткої позиції заради збереження індивідуальності та виживання, маргінальності, потреби в безпеці, що склалися історично.

Як висновок, можна сказати: «...якщо узагальнити цю палітру феноменів, то перед нами постане стресогенна, аномічна психокультура, яка майже завжди «шукає пригод» і не

може на довго забезпечити «стан стабільності» [9, с. 213]. Саме явище аномії є наявним не тільки тоді, коли суспільство переживає крах ідеалів, але й тоді, коли воно грає чужу, нав'язану ззовні іншою культурою роль. В історії України латентна аномія супроводжує три найбільші етапи життя суспільства. Відповідно формуються і три моделі аномічної гри:

1. X-XIII століття – гра у візантизм: порізне засвоєння християнської обрядності поряд із збереженням базових цінностей язичництва.

2. XIII-XIX століття – гра в окциденталізм. Оскільки Україна в цей час була поділена між іноземними державами, то модель цієї аномічної гри можна спостерігати на західних територіях. Тяжіння до Заходу становило реакцію на насильницьке придушення національно визвольного руху з боку Росії.

3. XX століття – гра в «радянiзм», пов'язана знову ж таки, з мотиваціями біологічного виживання в комуністичному СРСР.

І всюди ми бачимо, що, імітуючи ту чи іншу традицію, український етнос майже завжди перебуває в точках зламу, оскільки весь час доводиться змінювати ціннісні системи і маневрувати.[4, с. 214].

Це спричинило в українців явище «персоналістичної психоідентифікації» [8, с. 215], тобто, кожен вималював для себе саме той тип українця, який він вважає правильним, забуваючи про єдність українства.

Отже, менталітет української нації є результатом інтеграції елементів орієнтально-екзекутивної культури Сходу й окцидентально-інтенціональної культури Заходу. Ці елементи органічно переплелися між собою і з'єдналися з автентичною культурою українців, створивши неповторний сплав матеріального і духовного прояву.

Література:

1. Варзар І. М. Політична етнологія як наука [Текст]: історіологія, теорія, методологія, праксеологія / І. М. Варзар; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права імені Ф.М. Корецького НАН України. – К. : Школяр, 1994. – 224 с.

2. Велесова Книга: Збірка праукраїнських пам'яток. I тис. до н. д.-I тис. н. д. – К.: Бівалент, 2001. – С. 18-51.

3. Вівчарик, М. М. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення [Текст] : навчальний посібник / М. М. Вівчарик, В. П. Капелюшний. - К. : Олан, 2003. - 280 с.

4. Говорун Т. В. Соціалізація статі та сексуальності / Т. В. Говорун. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2001. – 240 с.

5. Говорун, Т. В. Гендерна психологія : навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Київ : Академія, 2004. – 308 с.

6. Григоріїв Н. Українська національна вдача / Н. Григоріїв. – Вінніпег – Манітоба, 1941 – 61 с.

7. Губко О. Психологія українського народу / О. Губко. – К.: Задруга, 2003. – 345 с.

8. Добіжа В.В. Трансформація української політичної культури при переході від тоталітаризму до демократії//Трансформація політ. систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної наук.-теорет. Конференції 8-9 лютого 2006р. / Укл.О. Нестеренко / За ред. В.П. Беха. – К.:НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С.183.

9. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення):[моногр.] / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

10. Залізняк Л. Л. Походження українського народу / Л.Л.Залізняк. – К, 1996. – 80 с.

11. Киричук О. В. Ментальність : сутність, функції, генеза / О. В. Киричук // Духовність. Ментальність. Саморозвиток особистості : міжнародна науково – практична конференція, 18-25 червня 1994 р. : тези доп. – Київ-Луцьк, 1994. – С. 8-20.

12. Козлова О. М. Політолого-етнологічні виміри феномена генерування та функціонування народного менталітету // Політолого-етнологічні проблеми розвитку

сучасної України: Матеріали Всеукраїнської науко-теоретичної конференції, м. Київ 28 лютого.2006р. / Редкол.:М.Ф. Головатий (голова) та ін.;За наук. ред. І.М. Варзаря. – К.:МАЦП,2007. – С.294-312.

13. Козлова О.М. Специфіка менталітету в структурі та функціонуванні політичної системи суверенної України // Трансформація політ. систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної наук.-теорет. Конференції 8-9 лютого 2006р. / Укл.О. Нестеренко / За ред. В.П. Бега. – К.:НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С.144-146.

14. Кононенко П. П. Національна ідея. Нація, Націоналізм:Монографія / П.П.Кононенко. – К.:Міленіум, 2005 – 358 с.

15. Крисаченко В.С.Українська політична нація: генеза,стан, перспективи/ В.С.Крисаченко, М.Г.Степико, О.С.Власюк. – К.:НІСД, 2003. – 632 с.

16. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О.Кульчицький // Українська душа. - С. 54-65.

17. Лозко Г.С. Етнологія України.Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г.С.Лозко. – К., «Артек», 2001. – 304 с.

18. Моргун В.Ф. Проблема периодизации развития личности в психологии / В.Ф.Моргун , М.Ю.Ткачёва. – М.: педагогика 1981. – 84 с.

19. Патлах І. Міждисциплінарна модель дослідження дискурсів національного менталітету/ І.Патлах //Людина і політика, №19, 2002. – С.54-63.

20. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України / А. Пономарьов. – К., 2006. – 187 с.

21. Попок А. Розвиток політичної свідомості українців в історичному контексті тоталітарної спадщини / А.Попок, Н.Шкрєбтієнко // Людина і політика, №19, 2002. – С. 115-121.

22. Сен-Симон Анри Де. Труд о всемирном тяготении / Анри Де Сен-Симон // Утопический социализм: Хрестоматия [Под общ. ред.А.И. Володина]. – М.,1982. – С. 220.

23. Сніжко В. В. Нариси з психоетнічної екології України/В.В.Сніжко. – К.: Веселка, 2001.– 334 с.

24. Стражний О.С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О.С.Стражний. – К.: «Книга», 2008. – 368 с.

25. Шлемкевич М. Душа і пісня / М.Шлемкевич // Українська думка. – К.,1992. – с.110

26. Юнг К. Г. Архетип и символ / К.Г.Юнг [Пер. с нем]. – М.: Ренесанс, 1991. – 304 с.

Матієк О. Н. Историческая природа и специфика украинского менталитета

В статъе освещены проблемы исторической природы и специфики украинского менталитета и его сопоставимости с российским и европейским менталитетом в контексте выбора интеграционного вектора.

Ключевые слова: менталитет, орієнтальний психотип, окцидентальний психотип, візантійський психотип, український психотип, інтеграційний вектор.

Matiiek O. Historical nature and specificity of Ukrainian mentality

The article highlights the problem of historical nature and specifics of the Ukrainian mentality and its comparability with the Russian and European mentality in the context of the choice of the integration vector.

Keywords: mentality, Oriental psychological, oksyidental psychological, psychological Byzantine, Ukrainian psychological, integration vector.